

ἔκρινεν αὐτὸν ἄξιον σημειώσεως ἐν τοῖς χειρογράφοις *Βίοις* τῶν γάλλων ποιητῶν, τοῖς διατηρουμένοις ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Λούβρου, καὶ ἀπωλεσθέντας ἐν τῇ πυρκαϊᾷ τοῦ Μαΐου τοῦ 1871. Οὕτω καὶ ἡ τελευταία ἀνάμνησις τοῦ Ρουρὸ ἀπέθανε μετ' αὐτοῦ. *Alas, poor Rouro!*

Paul Stapfer.

Ἀλ. Μ. Καράλης

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΕ ΑΥΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

(Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε προηγ. φυλλάδιον)

Εἴπομεν ὅτι ἐκάστη σπιθαμὴ γῆς τοῦ Βυζαντίου τυγχάνει μεστὴ ἀναμνήσεων ἐνδόξου παρελθόντος, ὅτι πανταχοῦ ἀπαντᾷ τις ἐνταῦθα μνημεῖα, ζῶντας μάρτυρας παρωχημένων χρόνων. Τὰ μνημεῖα ὁμῶς ταῦτα τοῦ Βυζαντίου ἐνθα ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ καλλιτεχνία εἰσὶ στενῶς συνδεδεμένα, φέρουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χαρακτῆρα θρησκευτικόν καὶ εἰσὶ σπουδαῖα καθ' ἡμᾶς οὐ μόνον αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ὡς γινώμονες τῶν ἐπικρατησασῶν τάσεων ἐν ταῖς ἰδέαις καὶ ταῖς ὁρέξεσιν, οὐ μόνον ὡς ὁδηγοὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τοπογραφίας ἐνθα ἔλαβον χώραν ἱστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ ὡς καθορίζοντα ἰδέας περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τοῦ μεσαίωνος καὶ ἐξηγοῦντα πολλὰ σκοτεινὰ μέρη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Ἐν τῷ συμφέροντι λοιπὸν τούτων θέλομεν ἐνταῦθα πραγματευθῆ ἐν ὀλίγοις περὶ τῶν μέσων τῆς περιφρουρήσεως τῶν ἐν λόγῳ πολυτίμων μνημείων, τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ διὰ τῆς μελέτης διεξακρίβωσις αὐτῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης ὠφέλεια.

Ἐν παντὶ χριστιανικῷ κράτει πρὸς διερεῦνῆσιν τῶν θρησκευτικῶν μνημείων ἐνεφανίσθη πρὸ πολλοῦ ἐπιστήμη, ἥτις ἕως ἐσχάτων ἔφερε χαρακτῆρα ἐπιστήμης ἀσχολουμένης περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ, ὃν ἀπέδωκαν αὐτῇ οἱ πρῶτοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ΙΣ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος.

Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ὡς μὴ ᾔφειλε, δὲν ἐπαρουσίαζε σταθερὸν χαρακτῆρα καὶ ὀρισμὸν μεθοδικόν, καθόσον τὰ μνημεῖα τοῦ μεσαίωνος ἢ τελείως ἀφέθησαν κατὰ μέρος, ἢ ἔπτοντο ἀκροθιγῶς, ἰδίως δὲ περιεφρονούντο τὰ μνημεῖα τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι οἱ μὲν ἀντιπρόσωποι αὐτῆς ἐν τῇ Δύσει οὐδὲν ἐπεδείκνυσον ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν μνημείων τῆς ξένης αὐτοῖς Ἀνατολῆς, οἱ δ' ἀντιπρόσωποι αὐτῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τὴν ἐπίρρειαν καὶ οὔτοι διατελοῦντες τῆς Δύ-

σεως, ἔβαινον συνφθὰ τῷ προσοικειωμένῳ τούτῳ πνεύματι ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτῆς, ἐξαιρέσει πολλὰ ὀλίγων, οἵτινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἤρξαντο ἐφιστᾶν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς ἀνατολάς, καὶ τοῦτο ὅποτε ἐγνώσθη ὅτι τὰ μνημεῖα τοῦ μεσαίωνα κέκτληται σπουδαιότητα μεγίστην ἐν τοῖς ζητήματι τοῖς ἀφορῶσι τὸν χαρακτῆρα τῆς διαφορᾶς τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας, ὅτι τὰ μνημεῖα ταῦτα φαινότερον καὶ ἐντελέστερον προσδιορίζουσι τὰς διαφορὰς ταύτας, ὥς καὶ πολλὰ ἄλλα σκοτεινὰ γεγονότα ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀναπτύξει. Ἐκτοτε λοιπὸν ἐπῆλθε βαθμιαία ἀνατροπὴ ἐν τῇ καθ' αὐτὸ μεθόδῳ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαιολογικῶν μνημείων καὶ συνάμα καθορισμὸς ἐπιστήμης ὅλως νέας, τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας πάντων τῶν αἰώνων.

Ἐν τῇ περιστάσει ὅμως ταύτῃ ἡ πεῖρα τῶν ἐπιστημόνων τῆς Δύσεως ἐφάνη ἀνεπαρκής· ὅθεν ἀπητήθη ἰδιαιτέρα δυσχερὴς ἐργασία ἀφορῶσα τὰ μνημεῖα τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς καὶ ἐδέησεν ἵνα γένηται ἀρχὴ μελέτης ἐφ' ἐνὶ ἐκάστῳ μνημείῳ, ἀλλ' ἡ στοιχειώδης αὕτη μελέτη ἀπεδείχθη λίαν δυσχερὴς, διότι ποῦ ἄλλοθι ἦτο δυνατόν ἵνα ζητηθῶσι τὰ μνημεῖα ταῦτα εἰμὴ ἐν τῇ Ἀνατολῇ; καὶ ἰδοὺ ἐφωδιασμένοι δι' ἀδρῶν χρηματικῶν ποσῶν ἐμφανίζονται ἐν αὐτῇ καὶ ἄρχονται τῆς περισυλλογῆς τοιούτων πρὸς μελέτην καὶ φωτισμὸν αὐτῶν.

Ὁ σοφὸς καθηγητὴς Πίπερ ἐκ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τῆς ἰδέας ὅπως ἡ θεολογία ἐκμανθάνηται ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων, ἀποφασίζει πρῶτος τὴν ἴδρυσιν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου Μουσείου ἐκκλησιαστικῶν ἀρχαιοτήτων, συντάττει δὲ καὶ ἐκδίδει τὰ μεθοδικὰ αὐτοῦ συγγράμματα, δι' ὧν ἀποπειρώμενος κατορθοῖ καὶ ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα ἐν τῇ προσαρμογῇ τῆς μεθόδου αὐτοῦ· τὴν αὐτὴν μέθοδον ἀκολουθοῦσι καὶ οἱ καθηγηταὶ τῶν πανεπιστημίων τῆς Μιουνχένης καὶ τῆς Στρασβούργης Μέσμερος καὶ Κράους.

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ὁμόδοξοι Ρῶσαι ἀνανήψαντες ἐκ τῆς ἐσφαλμένης πορείας, ἣν τέως ἠκολούθουν ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ μνημεῖα αὐτοῦ ἕνεκα τῆς ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιρροίας, καὶ ἀναλαβόντες μετ' ἐμβριθείας καὶ τῆς χαρακτηριστικωτάτης αὐτοῖς εὐλαθείας τὴν διεξακρίβωσιν τῆς ἀληθείας, κατώρθωσαν ἵνα παραγάγῃσι σήμερον οὐ μόνον ἔργα σπουδαῖα, ἅτινα ἀδυνατεῖ τις ἀπαριθμῆσαι, ἀλλὰ καὶ εἰς σύστασιν ἀξιεπαίνως πάνυ προσέβησαν ἀκαδημακῶν ἐδρῶν, ἀρχαιολογικῶν ἐταιριῶν καὶ μουσείων, ἐξακολουθοῦντες τὰς ἀναζητήσεις αὐτῶν καὶ ἐν-ασχολούμενοι ἀθορύβως καὶ ἀνενδότως τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ ἀρωγῇ πέφκεισμένων ἤδη ἐπὶ ἀκαμάτῳ ζήλῳ καὶ εὐλαθείᾳ περὶ τὴν συστηματικὴν καὶ ἐσκεμμένην μελέτην μνημείων βυζαντινῶν, ἅμα δὲ καὶ περισυλ-

λογὴν καὶ ἐκδοσὶν αὐτῶν, οἷον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σάββα Τθερίου, ἀρχ. Ἀντωνίνου, ἀρχ. Λεωνίδου, Σύρκου, Μπεζοβράζωβ· τῶν καθηγητῶν Βασιλεύσκη, Μαλισεύσκη, Τροϊτσκη, Οὐσπένσκη, Κονδακώφ, Κερπίτσνικωφ, Δεστούνη, Πάβλωβ, Πάλμωφ, Δημητριάδσκη, Ποκρόβσκη, Σκαμπαλάνοβιτς, Σάδωβ, Φλορίνσκη, Γεωργιέβσκη καὶ λοιπῶν ἄλλων καθηγητῶν τῆς ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας ἐν ταῖς διαφόροις πανεπιστημίαις, ἰδίᾳ δὲ τῶν καθηγητῶν πασῶν τῶν ἱερῶν ἀκαδημιῶν.

Ἐν Ρωσσίᾳ ἔχομεν δύο λαμπράς συλλογὰς ἐκκλησιαστικῶν ἀρχαιοτήτων, ὧν ἡ μὲν μία ὑπάρχει ἐν Μόσχᾳ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Ρουμιάντσεφ, ἡ δὲ δευτέρα ἐν Πετροπόλει ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς ἀκαδημίας τῶν Ὁραίων Τεχνῶν. Ὁμοίως πᾶσαι αἱ ἐν Ρωσσίᾳ ἀρχαιολογικαὶ ἐταιρίαι ἐμφοροῦμεναι τῆς αὐτῆς πρὸς τὸν ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν εὐλαθείας κέκτνται οὐ μόνον μουσεῖα ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιολογίας, οὐ μόνον πολλὰ συγγράμματα πραγματευόμενα περὶ ταύτης, ἀλλὰ ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας ἤρξαντο συνερχόμενοι ἀνὰ τριετίαν ἐν διαφόροις πόλεσι τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνθα ὑπάρχουσι πανεπιστήμια καὶ συγκροτοῦντες συνεδριάσεις δημοσίας.

Ἐπίσης ἡ ἐν Πετροπόλει δημοσία βιβλιοθήκη, ὡς καὶ ἡ αὐτόθι ἐδρεύουσα ἔγκριτος καὶ σπουδαία προσιωνιζομένη Αὐτοκρατορικὴ Ὁρθόδοξος Παλαιστίνειος Ἐταιρία, ἥς μέλημα τυγχάνει οὐ μόνον ἡ ὑποστήριξις τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδοσις μνημείων μήπω ἐκδοθέντων, ἀφορώντων δὲ τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς ὀρθόδοξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, συγχρόνως δὲ καὶ πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἐν Ρωσσίᾳ Ἀκαδημίαι οὐ μόνον δὲν ὑπολείπονται κατὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μουσεῖα κέκτνται ἐκκλησιαστικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ πρωταγωνισοῦσιν ἐν πολλοῖς.

Πρὸς τῇ τερπνῇ ταύτῃ πνευματικῇ κινήσει καὶ ἐτέραν χαρμόσυνον νῦν εἶδῃσιν ἐξαγγέλλω ὑμῖν περὶ τῆς ὅσον οὕτω ἰδρύσεως ἐνταῦθα καὶ ἀρχαιολογικοῦ ῥωσικοῦ Ἰνστιτούτου τῇ εὐγενεῖ εἰσηγήσει καὶ πρωτοβουλίᾳ τοῦ διακρινομένου ἐπὶ παιδείᾳ ἴσῃ δὲ καὶ εὐλαθείᾳ ἐξοχωτάτου κ. Νελίδωφ πρεσβευτοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὗ τὸ ὄνομα ἐπὶ τῷ διαπρεπεῖ καὶ σπουδαίῳ τούτῳ ἔργῳ ἀνεξιτήλοις γράμμασιν ἔσται ἑσαεὶ ἐγκεχαραγμένον μετὰ τῶν προσηκουσῶν εὐφημιῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιολογίας.

Μόνον ἡμεῖς, οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες¹, οἷς τισὶν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους οὐ μόνον διαφέρει, ἀλλὰ καὶ ἀνήκει ἡ ἱστορία καὶ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν ἀγλαῶν μνημείων αὐτοῦ ἐνεκα εἴτε τῆς περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἀδιαφορίας ἡμῶν, εἴτε τῆς ἐνασχολήσεως

¹ Ἐν Ἀθήναις μόλις νῦν ἰδρύθη μουσεῖον Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας.

ἡμῶν ἐπὶ τῶν κυρίως κλασικῶν τῆς ἀρχαιότητος μνημείων ἐπεδειξάμεθα καὶ ἐπιδεικνύομεν μέχρι τοῦδε ὀλιγωρίαν ἀσύγγνωστον περὶ τὴν μελέτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν μνημείων, ἐν ᾧ καὶ καθήκον ἔχομεν ὡς χριστιανοὶ ἵνα μελετῶμεν καὶ περισυλλέγωμεν ταῦτα, καὶ τὰ μέσα κεκτήμεθα, εἰάν τοιαῦτα ἐπιζητήσωμεν, καὶ ἐν ᾧ τόπῳ εὐρισκόμεθα ὑπάρχουσι ταῦτα. Καταλαμβάνομαι ὑπὸ λύπης καὶ λύπης δικαίας καὶ βαρείας, ἀναγκαζόμενος ἵνα εἰπῶ σήμερον, ὅτι ἔνεκα τῆς ὀλιγωρίας ἡμῶν ταύτης τῆς ἀδικαιολογήτου κατ' ἐμέ, ἡ φθορὰ τῶν ἀρχαίων τούτων μνημείων ἢ προερχομένη εἴτε ἐξ ἀμαθείας, εἴτε ἐξ ἀνδρῶν εὐμοιρησάντων ἀνωτέρας παιδείας, εἰς οὓς εὐλόγως ὑποτίθεται ἐνυπάρχουσα πλειότερα εὐλάβεια, εἴτε ἐκ κακῆς διαθέσεως, τυγχάνει οὐ μόνον ἀσύγνωστος, ἀλλὰ καὶ ἀνεπανόρθωτος ὀλιγίστων ὄντων τῶν εὐλαβῶν ἐκείνων ὁμογενῶν, οἵτινες ἐδαπάνησαν καὶ δαπανῶσιν ὁλόκληρον τὸν βίον αὐτῶν εἰς τὴν μετὰ ζήλου περιγραφὴν καὶ ἐσκεμμένην μελέτην τῶν ἡρειπωμένων καὶ ἀρχαίων χριστιανικῶν μνημείων. Ὅθεν ὁ καιρὸς ἐπείγει, ὅπως ἐπικαλούμενοι τὴν ἰσχυρὰν τῆς κραταιᾶς Κυβερνήσεως καὶ σωστικὴν ἐπίνευσιν, προβῶμεν θαρραλέως εἰς τὸ εὐκλεές ἔργον τῆς περισυλλογῆς τῶν μνημείων τούτων, συνιστῶντες, εἰ δυνατόν, δύο καὶ πλειόνων μουσείων Ἐκκλησιαστικῶν Ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ ἐπίβλεψιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὃν ἐν ἐν τῷ περιωνύμῳ καὶ ἱστορικωτάτῳ Ἀθωνι διευθυνόμενα ὑπὸ ἐφόρων ἀνδρῶν εὐπαιδεύτων, εὐὑπολήπτων καὶ εὐκαταστάτων. Καὶ τότε τὰ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς γῆς ὑπάρχοντα ἔτι ἀρχαῖα βραδύτερον ἐν καιρῷ εὐθέτῳ δυνατόν ἵνα ἀνακαλυφθῶσι, τὰ εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν φιλοτίμων ἀποκείμενα δυνατόν ἵνα συλλεγῶσι κατὰ μικρόν, ἀλλὰ μὲν διὰ τῆς προσφορᾶς, ἀλλὰ δὲ δαπάναις φιλοτίμων ὁμογενῶν, τὰ δὲ ἐν μητροπόλεσι καὶ ἐνοριακαῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ τυγχάνοντα ἐρριμμένα καὶ κινδυνεύοντα, ἵνα ἀπολεσθῶσι περιсуναχθῶσι καὶ κατατεθῶσιν ἐν τοῖς μουσείοις. Ὡς δεύτερον κέντρον ἐπὶ συστάσει μουσείου προέκρινα τὸν Ἀθῶνα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐνταῦθα ἀπαντᾷ τις μνημεῖα βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Θ' καὶ Ι' αἰῶνος· ἐνταῦθα εὕρισκεται μωσαϊκά, τοιχογραφίας καὶ ἐγκαύματ' (έμαυκ), ἀριστουργήματα γλυφικῆς τέχνης καὶ ζωγραφικῆς. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι πλεῖστα ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν μνημείων εἰσὶν εἰσέτι ἐν χρήσει, ὡς π. χ. ἀρχαῖαι εἰκόνες, σταυροί, θῆκαι ἀγίων λειψάνων κτλ., μέγας ὅμως σῶρὸς ἀντικειμένων συνδεομένων στενῶς μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν Μονῶν, ἐν αἷς ἦσαν ἄλλοτε τὰ τοιαῦτα ἐν χρήσει, εὕρισκονται νῦν ἐναποτεταμιευμένα ἐν τοῖς σκευοφυλακίοις ἀνευ οὐδεμιᾶς καταγραφῆς, ὅπερ μεγάλως συνέτεινεν εἰς τὴν

εύχερῃ ἀντικατάστασιν πολλῶν τοιούτων δι' ὁμοιοειδῶν νέων καὶ τὴν φυγάδευσιν καὶ ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐν διαφόροις εὐρωπαϊκοῖς μουσείοις, ὡς ἐκ πείρας γινώριζομεν παρατηρήσαντες ἱκανὰ τοιαῦτα ἐν Ρώμῃ, Παριείοις, Βερολίνοις καὶ ἄλλαχοῦ.

Τοῦτ' αὐτὸ δυνάμεθα εἰπεῖν καὶ περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποτεταμιευμένων χειρογράφων, τῶν πλείστων ἄνευ καταγραφῆς, ἐνῷ ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη πλήρης, μεγάλως ἤθελον διευκολύνεσθαι αἱ μελέται τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένων. Ἀδυνατῷ δὲ ἵνα πιστεύσω, ὅτι ὁ κατάλογος τοῦ κ. Λάμπρου παρουσιάζει τι πλήρες, καθόσον ἐξ ὧν τῶν ἐν Ἀθωνι μονῶν τινὲς μόνον κέκτηνται πλήρεις καταλόγους τῶν χειρογράφων αὐτῶν, αἱ δὲ λοιπαὶ οὐδ' ὅπως φροντίζουν περὶ τούτου, ἀρκούμεναι μόνον εἰς τὸ διατηρεῖν καὶ στιβάζειν ταῦτα ἐπὶ τῶν θέσεων, ἀνθ' ὧν ἄλλοτε διετέλουν ἐρριμμένα τῇδε κάκεισε. Μάλιστα δὲ ἡ μονὴ τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τῆς Λαύρας, ἥς τὰ χειρόγραφα ὑπερβαίνουν τὸν ἀριθμὸν ὧν τῶν χειρογράφων πασῶν τῶν ἄλλων τοῦ Ἀθωνος μονῶν, ὁμοῦ ἀθροιζομένων, δὲν κέκτηται μέχρι τὴν σήμερον πλήρη τοιοῦτον κατάλογον¹. τούτου ἕνεκα βλέπομεν ὅτι οἱ ἐκάστοτε ἐκ τῶν ἐπιστημόνων περιηγούμενοι τὸν Ἀθωνα ἐπιζητοῦντες, ἵνα εὕρωσι τὴν ἀναγκαίουσαν αὐτοῖς πρὸς μελέτην ὕλην, εὕρισκousi πάντοτε σχεδὸν τι ὅπως νέον καὶ τέως ἄγνωστον.

Διὸ ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐπωφελὲς τὰ μέγιστα τῇ ἐπιστῇ καὶ θεάρεστον ἔργον ἤθελεν εἶσθαι ἡ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δυνατὴ περισυλλογὴ πάντων τῶν περιωθέντων μνημείων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν δυσὶ καὶ πλέον ἐκκλησιαστικοῖς μουσείοις, ἅτινα καλῶς καταρτιζόμενα, πέποιθα ἀδιστάκτως καὶ ἄνευ ὑπερβολῆς οἰασθῆναι, ὅτι κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τοῦ εἴδους αὐτῶν ἤθελον ὑπερβῇ ἅπαντα συλλήβδην λαμβανόμενα τὰ τοιοῦτου εἴδους εὐρωπαϊκὰ μουσεῖα. τὸ δὲ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον ἤθελε στεφθῇ διὰ πλήρους καὶ λαμπρᾶς ἐπιτυχίας, καθιστάμενον ἐπιζήλον τοῖς ξένοις, ἂν τὴν αὐτὴν πρόνοιαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐπεδείκνυντο καὶ οἱ λοιποὶ ἀνώτατοι πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ προεξάρχοντες νῦν εὐκλεῶς τῶν Πατριαρχικῶν τῆς Ἀνατολῆς Θρόνων, οἵτινες ὁμολογουμένως καὶ φιλομουσίας ἐμφοροῦνται μεγίστης καὶ προθυμότατοί εἰσι περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν ἔργου σεμνύνοντος μὲν τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐκκλησίαν, καὶ τὸ ἴδιον ὄνομα, ὠφελιμωτάτου δ' ἀποβαίνοντος ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν συμπάσῃ τῇ ὀρθοδόξῃ.

¹ Πλείστοι ὅσοι ἔπαινοι ὀφείλονται εἰς τὸν ἐλλόγιμον ἱερομόναχον κ. Ἀλέξανδρον Εὐμορφόπουλον, ἐκ τῶν ἐπιτρόπων τῆς μονῆς, τὸν ἀναλαβόντα τελευταίως μετὰ ζήλου τὴν σύνταξιν τοιοῦτου καταλόγου.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μελέτην τῶν μνημείων τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχαιολογίαν, ὀφείλομεν πάσαις δυνάμεσι κανονίσαι ταύτην καὶ συστηματοποιῆσαι κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ συστηματοποίησις αὕτη νὰ ἐπέχη μέρος ὁδηγοῦ τοῖς ἐπιλαμβανομένοις τῆς μελέτης καὶ διδασκαλίας ἢ ἀναπτύξεως τῆς ἱστορίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν μνημείων. Τοιαῦτα παραδείγματα δοκιμῶν συστηματοποιηθέντων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Δύσει, ὡς π. χ. ἐν Γαλλίᾳ, ἐνθα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχαιολογία εἰσέχθη ἐν τῷ προγράμματι τῶν μαθημάτων τῶν Κολλεγίων τῶν Σεμιναρίων τῶν σχολῶν καὶ Παρθεναγωγείων (Caumont Abécédaire 1854), καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὁμοίως καὶ ἐν Αὐστρίᾳ, ἐνθα πλεῖσται δοκιμασίαι περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου καταβάλλονται. Ἐν Βερολίνῳ ὁ Φερδινάνδος Πίπερ ἐπέμενεν ὅπως ἐν τῷ προγράμματι τῶν κλασικῶν γυμνασίων ἀναγραφῇ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχαιολογία καὶ ἔτυχε τοῦ παθουμένου, ἡ δὲ ἐν Βιέννῃ τῷ 1877 συγκροτηθεῖσα τοπικὴ σύνοδος τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων δι' ἐνεργητικωτάτου τρόπου ἐπέμενεν ὁμοίως εἰς τοῦτο καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Καὶ τελευταίως ἐν τῷ ἐν Μόσχᾳ ὀγδόῳ ἀρχαιολογικῷ συνεδρίῳ τῷ συγκροτηθέντι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Α. Υ. τοῦ μεγάλου δουκὸς Σεργίου, ἐγένετο δεκτὴ τῇ προτάσει τοῦ ἐκ τῶν καθηγητῶν ἀρχαιολόγου κ. Γεωργιέβσκη ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιολογίας ὅλων τῶν αἰώνων ἐν ὅλοις τοῖς Σεμιναρίοις. Ἀλλ' ὅπερ συμβάλλει εἰς ἐπωφελεῖ διδασκαλίαν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς μελέτης ταύτης ἐστὶν ἀναμφιδόλως τὸ ἐπιτεκνέσθαι τὰ εὐρωπαϊκὰ μουσεῖα, ἅτινα ἐτησίως προσποκτῶσι πληθὺν νέων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ τοιαῦτά εἰσι τὰ μουσεῖα τοῦ Βερολίνου, τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, τῆς Βιέννης, τῆς Δρέσδης, τῆς Μιουνχένης, τῆς Φλωρεντίας, τὰ πολλὰ λόγου ἄξια τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἐνθα οἱ φοιτηταὶ ἐκάστοτε συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν καθηγητῶν αὐτῶν μεταβαίνουν καὶ δι' ἰδίᾳς ἀντιλήψεως λαμβάνουσι γνῶσιν τῶν ἐν αὐτοῖς μνημείων καὶ ἐφαρμόζουσι τὰς ἐπὶ τούτων θεωρίας αὐτῶν· ὅτι δὲ ἡ πρώτη καὶ καλλιτέρα μέθοδος πρὸς ἐκμάθησιν τῶν μνημείων ἐστὶν ἡ διὰ τῆς ἰδίᾳς ἀντιλήψεως, οὐδεὶς ὁ δυνάμενος ἀντειπεῖν, καὶ περὶ τούτου ἐνασχοληθῶμεν ἐν σμικρῷ.

Οὐδεμίᾳ πανομοιότυπος εἰκόνισις δι' οἱασδήποτε τελείας μηχανικῆς συστοιχίας καὶ ἐὰν ἐτελεῖτο αὕτη, καὶ ὅσον δήποτε πλήρης καὶ ἀκριβὴς ἤθελεν ὑποτεθῆ, δὲν θέλει ποτὲ δυνήθῃ ἵνα παραστήσῃ ἐκείνο ὅπερ λέγεται κατὰ τὴν αὐστηράν τῆς λέξεως σημασίαν πλήρες καὶ ἀκριβές· π. χ. ἀκριβὴς τις παράστασις τῶν διαφόρων σκιαγραφημάτων μνημείου καὶ ἐπὶ πλέον τῆς θέσεως αὐτοῦ σχετικῶς πρὸς τὰ περιστοιχοῦντα αὐτῷ.

ἀντικείμενα, τῶν λεπτοτάτων αὐτοῦ φαινομενικῶν λεπτομερειῶν τῶν παριστωσῶν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ μορφήν, ἐν ᾧ ἡ μόνη ἀσφαλὴς ἀποτύπωσις κατορθοῦται διὰ τῆς ἰδίας ἀντιλήψεως, ἥτις καὶ μόνη ἐπὶ τῇ βάσει συμπερασμάτων ἐξηγμένων ἐκ τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης διευκολύνει τὴν βεβαίαν περιγραφὴν τῶν μνημείων. Διὰ τῆς ἀντιλήψεως ἐπιτυγχάνεται ὁ τρόπος τῆς αὐθεντικωτέρας διεξακριβώσεως τοῦ μνημείου, ἥτοι ἡ διάκρισις τοῦ γνησίου τοιούτου ἀπὸ τοῦ μὴ τοιούτου ἢ τυχαίου, τῶν ἀρχαίων χαρακτήρων ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων· τοῦ καθορισμοῦ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων ἔπεται ἡ διεξακρίβωσις τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ καὶ ἡ σχετικὴ αὐτοῦ σημασία πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἢ ὑποτιθεμένην καὶ ἡ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς στατικῆς αἰσθητικῆς τοῦ ὅλου συναρμολογία. Λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν ἐξωτερικὴν περιγραφὴν ἐνὸς ναοῦ, οὗτινος ὁ καθορισμὸς τῶν παρουσιαζομένων τύπων δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὡς ἀποτελεσματικὴ καὶ τελεία ἐκμάθησις αὐτοῦ, καθόσον ἐπάναγκες ἀποβαίνει ἵνα γινώσκῃ τις πόθεν ἐνεφανίσθη ἕκαστος τῶν τύπων αὐτοῦ, πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἐπανάληψις διαφόρων σημείων, ἂν εἴνε αὕτη ἀνεξάρτητος ἢ προσελήφθη καὶ ἐὰν προσελήφθη ἐπὶ τίνων δεδομένων ἐγένετο αὕτη, ἢ ἀνεπτύχθη ἀνεξαρτήτως καὶ κατὰ ποίαν ὡς ἔγγιστα ἐποχὴν, ὁποίαν κέκμηται σημασίαν, ρυθμικὴν ἢ κοσμηματικὴν, ἐνεφανίσθη ἕνεκα ἀπαιτήσεων στατικῆς ἢ αἰσθητικῆς, ἢ ἀνεφάνη ἐξ ἐπιρροῆς θεολογικῶν καὶ συμβολικῶν τάσεων καὶ ἀπαιτήσεων, καὶ ἐὰν ἀπαντᾷται αὕτη ἄρ' ἀγὰρ καὶ ἀλλαχοῦ; Τὰ ζητήματα ταῦτα ἀναμφερῶς ἀπαιτοῦσι κατηγορηματικὴν ἀπάντησιν καὶ διασάφησιν· ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ εἰσέτι δὲν χαρακτηρίζεται διὰ μέσων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων καὶ σχημάτων αὐτοῦ, καθόσον ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διακόσμησις καθορίζει ἐκεῖνον τὸν αὐστηρὸν συμβολικὸν χαρακτήρα, δι' οὗ οὗτος διακρίνεται οὐ μόνον τῶν δημοσίων πολιτικῶν οἰκοδομῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ναῶν τῶν ἀλλοδόξων.

Ἐνεκα τούτου λοιπὸν ὀφείλομεν ἐφιστᾶν τὴν ἡμετέραν προσοχὴν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, ἐξ ὧν σχηματίζομεν ὠρισμένον κανόνα τῶν εἰκονίσεων τῶν παρουσιαζομένων ἐν τοῖς βυζαντινοῖς ναοῖς ἐκφραζουσῶν δι' αὐτῶν τὸν θρίαμβον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἀκολουθοῦντες δὲ αὐστηρῶς τὸν κανόνα τοῦτον παρατηροῦμεν ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ τρούλλου τὸν Παντοκράτορα, κάτωθεν ἐν ταῖς θυρίσιν ταῖς σχηματιζομέναις διὰ τῆς σφαίρας τοῦ τρούλλου, τοὺς Ἀποστόλους ἢ Προφῆτας· ἐν ταῖς τέσσαρτι κόγχαις, ταῖς ὑποβασταζούσαις τὸν τρούλλον, τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστάς ἢ τὰ ἐξαπτέρυγα· ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐκάστης τῶν τεσσάρων ἀψίδων συμβολικῶς παραλλάσσει τοῦ Σωτῆρος, εἰς τὰς ἐσόψεις τῶν τεσσάρων ἀψίδων ἐκατέρωθεν ὁλοσώμους μάρτυρας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς κορυ-

φῆς σχῆμα σταυροῦ. Ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ νότον τοίχους τὰς χαρμολύτους ἐορτάς· ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τὴν δευτέραν παρουσίαν· ἐν τῷ ἱερῷ τὴν Θεομήτορα, τὴν εὐχαριστίαν ἐν σχήματι ἄρτοκλασίας, ἱερὰ ποτήρια καὶ τοὺς ἱεράρχας· ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ τοὺς ὁσίους ἄνδρας· ἐν τῷ διακονικῷ τὰς ὁσίας γυναῖκας· ἐν τῷ νάρθηκι μοναχοὺς, ἀσκητάς, ἀναχωρητάς καὶ ὁσίους κρατοῦντας ἱερὰς δέλτους, ἐφ' ὧν εἰσι γεγραμμένα ρητὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁσίαν Μαρίαν δεχομένην τὴν θείαν μετάληψιν ἐκ τοῦ ἁγίου (ἁγ. ἁγ.) Ζωσιμᾶ, εἰκόνις ὑποδηλοῦσα τῷ εἰσιόντι, ὅτι πρῶτον πάντων ὀφείλει μετάνοιαν ἐπὶ τῶν πεπραγμένων καὶ εἶτα ἅς εἰσδύσῃ ἐν τῇ σωστικῇ κιβωτῇ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν δὲ ταῖς ὀροφαῖς διαφόρους εἰκονίσεις εἰλημμένους ἐκ τῆς Νέας Διαθήκης.

Ἰστάμενοι ἐνώπιον τοιούτων παραστάσεων δεόν ἵνα προσπαθῶμεν ὅπως ἐξηγῶμεν τῇ βοηθείᾳ ἀρχαίων γραπτῶν μνημείων τὴν εἰκονογραφικὴν αὐτῶν ἔννοιαν καὶ σημειῶμεν τὰς ἰδιαιτέρας χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας τῶν στολῶν, δι' ὧν αἱ εἰκονίσεις περιβάλλονται καὶ τὰς διαφόρους λοιπὰς περικοσμήσεις.

Γινώσκοντες τὸν κανόνα τοῦτον καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ σημασίαν, δυνάμεθα πάντοτε ὁσάκις ἤθελε παρουσιασθῇ ἐνώπιον ἡμῶν νέον τι μνημεῖον, ἔχον κεχρισμένους διὰ κονιάματος τὰς ἐν αὐτῷ τοιχογραφίας νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος ἐπὶ τίνων σημείων ἢ μερῶν τοῦ ναοῦ δεόν ἵνα ᾧσιν αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ εἰκονίσεις, καὶ συμπληρῶμεν οὕτω τὰς τοιχογραφίας ταύτας ἐκ τινῶν μόνον περιωθέντων κλασμάτων αὐτῶν.

Ἡ δὲ ὠφέλεια ἢ προσγινομένη ἡμῖν ἐκ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως καὶ μελέτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιολογίας τυγχάνει πολυστήμαντος, καθ' ὅσον διὰ ταύτης διαλευκαίνονται πολλὰ ἀφορῶντα τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἄψιν τοῦ θρησκευτικοῦ τῶν χριστιανῶν βίου, ἥτοι τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων· ἐπίσης διευκρινίζεται καὶ ἀξιοπιστοῦται τὸ μαρτυρολογικὸν καὶ ἀγιολογικὸν ὕλικόν, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο ὑποπτον, λυόνται ζητήματα ἀφορῶντα τὸ δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας, ἀπορρίπτονται σαθραὶ ἀξιώσεις ἐπὶ τῇ δῆθεν ἀδιαφορίᾳ τῶν Βυζαντινῶν καὶ περιφρονήσει αὐτῶν πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν καλλιτεχνίαν τῶν χριστιανῶν τῶν πρώτων αἰώνων καὶ δὴ καὶ τὴν τῶν εἰδωλολατρῶν, διασαφηνίζεται τὸ ζήτημα τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρήσεως μέχρι τῆς Ζ' ἁγίας Οἰκουμ. Συνόδου τῶν δι' ἀγαλαματίων εἰκονίσεων ἁγίων, ἢ τέλος διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν μνημείων αὐτῶν ὑφ' ἡμῶν τε καὶ τοῦ ἡμετέρου κλήρου ἀναζωογονεῖται ὁ ἔρως οὐ μόνον πρὸς τὴν καθ' ὅλου Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ σέβας πρὸς πᾶν ἀντικείμενον ἀνήκον αὐτῇ, παρέχων τοῖς κληρικοῖς ἰδίᾳ ἰσχυρὸν ὄπλον ἐναντίον τῶν ἀδιαφορούντων τὰς πατραπα-

ραδόντους καθιερώσεις καὶ τὰς τελετὰς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας· σὺν τοῖς ἄλλοις πᾶσι δέ, ἢ ἐκμάθησις αὐτῆς προξενεῖ μεγίστην ὠφέλειαν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καλλιτεχνίαν καὶ εἰκονογραφίαν, αἵτινες εὗρισκονται νῦν ἐν μαρasmus.

Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων τὸ ἀρχαιολογικὸν ἔδαφος, ἐδραζόμενον ἐπὶ γεγονότων καὶ πραγμάτων οὐδεμίαν ἐπιδεχομένων διαμφισθέτησιν, καὶ διασαφηνιζόμενον, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τῆς ἐξ αὐτοψίας πραγματικῆς ἀντιλήψεως ταχέως ἀποφυχραίνει τὴν πτῆσιν τῆς φαντασίας, ἀνακαλοῦν εἰς τὴν τάξιν τὴν ἡμετέραν περὶ τὸ σκέπτεσθαι ὀρθῶς δύναμιν καὶ ἰκανότητα, καὶ διὰ τῶν παρουσιαζομένων ψυχρῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν κατασυντρίβει τὰς μᾶλλον εὐφυῶς συναρμολογηθείσας εἰκασίας, ὥς καὶ τὰς σεσαθρωμένας ἰδέας καὶ τυφλὰς προκαταλήψεις.

Γεώρ. Π. Βεγλερθς

ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΚΟΠΠΕ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑΝ

Ὅτε ὁ οἰκονόμος τοῦ μεγάρου, — ὦ! ὅποια σεβαστὴ κοιλία ἐν τῇ εὐρυχώρῳ τῆς ἐκ κασμιρίου ἐσωκαρδίου! ὅποια μαρφή ἀξιοπρεπῆς καὶ ἐρυθρᾶ, πλακισυμένη ὑπὸ λευκῶν παραγναθίδων! τέλειος τύπος ὁμοτίμου τῆς Ἀγγλίας, σᾶς διαθεβαίω! — ὅτε ὁ ἐπιβάλλων οἰκονόμος ἠνέφξε τὰ δύο παύτοχρόνως φύλλα τῆς θύρας τῆς αἰθούσης καὶ ἀνήγγειλε δι' ὠραίας φωνῆς βαρυτόνου, ἡχηρᾶς ἅμα καὶ εὐσεβάστου: «τὸ δεῖπνον τῆς κυρίας κομήσσης παρετέθη», ἀπέθηκαν τοὺς πῖλους παρὰ τὰς γωνίας τῶν τραπεζίων, τὰ ὑποκείμενα τὰ μᾶλλον ἐπιφανῆ προσήνεγκον τὸν βραχίονα εἰς τὰς κυρίας, καὶ ὅλοι διεέθησαν εἰς τὸ ἐστιατόριον, σιωπηλοί, μὲ ὕφος σχεδὸν σύγνου, ὥς ἐν πομπῇ.

Ἡ τράπεζα ἀπήστραπτε. Τί ἄνθη! τί φῶτα! Ἐκαστος τῶν κεκλημένων ἀνεύρισκεν ἄνευ δυσκολίας τὴν θέσιν του, εὐθὺς ὥς ἀνεγίνωσκε τὸ ὄνομά του ἐπὶ τοῦ ἀποστίλδοντος χαρτίου, πάραυτα, ὑψηλὸς θεράπων μὲ μεταξωτὰς περικνημίδας ἐκύλιεν ὀπισθέν του, ἐλαφρῶς, ἀπαλὸν ἀνάκλιντρον φέρον κεντημένον τὸ οἰκόσημον τῆς κομήσσης. Δεκατέσσαρες συνδαιτυτύνες τόσοι καὶ μόνον: τέσσαρες νεαραὶ γυναῖκες, φέρουσαι ἐσθῆτας ἀνοικτὰς πρὸ τοῦ στήθους, καὶ δέκα ἄνδρες, ἀνήμεροντες εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ γένους ἢ τῆς ἀξίας, οἵτινες εἶχον ἔλθει ὅλοι, κατὰ